

אנדרה שוראקי: דרכי הכשרתה של עילית

הבעיה המרכזית שתעמוד בפני ישראל בעשר השנים הקרובות תהיה, קודם־כל, בעית התרבות. פול ואלרי אמר זאת: „התרבות היא מה שנשאר לנו לאחר שאנו שוכחים הכל“. עם זאת ראוי שילמד אדם משהו כדי שיוכל להרשות לעצמו לשכוח ולשמור בתוכו על הממד הזה, המאפשר את המגע בין אדם לחברו, שבו יש להכיר את עצם־עצמה של התרבות.

בתחום זה אין להשוות כלל את הבעיות העומדות בפני ישראל לאלו הטעונות פתרון בשאר ארצות תבל. השוני, האפייני להרכב האוכלוסייה בישראל, גם הוא מאלצה לראות בבית־הספר את הכור העיקרי להיתוכה של האומה. לאמיתו של דבר, בית־הספר הוא הדפוס שבו תעוצב ישראל שלעתיד־לבוא: לשונה, מחשבתה, רוחה. בעוד אשר ביתר הארצות האווירה הלאומית מאפשרת הרמוניה בין בית־הספר למשפחה, הרי כאן חייב יהיה בית־הספר, לעתים קרובות ביותר, לשמש מבצר נגד השפעות מפוררות. כוונתנו כאן לא רק לחדשים שמקורב־באו אלא גם לתושבים ותיקים ביותר ומושרשים בארץ, המקיימים בידם, תכופות בשיעור מדהים, את הרגלי המחשבה והחיים שהביאו עמם מארצות־מוצאם.

ההערות הבאות מכוונות להעמיד כמה בעיות על מקומן ולהציע אי־אלו תקנות, העשויות להמציא מרפא לכמה מן החולשות הבולטות ביותר במצבו הנוכחי של החינוך בישראל.

•

כיום הילד נמצא בבית־הספר משעה 8 בבוקר עד הצהריים, ובפיתות הגבוהות — מ־8 עד 1. הנה כך, משך התקופה החשובה ביותר לעיצובו הרוחני, תקופת הפיתות הנמוכות שבהן מתגבשים ההרגלים שייצרו את עצם מסגרתה של אישיותו, נשאר הילד 4 שעות תחת השפעתו של בית־הספר ואילו במשך 20 שעות ביום הוא נמצא תחת השפעת סביבת־המוצא שלו. תפיסה זו של ההוראה אולי אפשר לסנגר עליה בארצות בעלות רמה חברתית גבוהה ובעלת מסורות רוחניות עשירות; וככל שדיענתנו מגעת לא פותחה שיטה זו בשום מקום בצורה מוגזמת כל־כך כבישראל, ובשום ארץ אחרת בעולם אין היא ניתנת להגנה פחות מאשר בישראל.

בלי חשש הגזמה אפשר לטעון שאם נמשיך בשיטה זו צפויה לנו סכנה של מעין שואה לאומית בתחום התרבות. לא נפריז אם נאמר שבדרך כך חי הילד ארבע שעות בישראל ועשרים שעות באיראן, בפולין, בצפון־אפריקה ובשאר ארצות הפזורה היהודית. מבחינה פיזיולוגית קולט הילד יותר את השפעתו של חוג משפחתו, הממריץ את השוני והדואינטגרציה, בו בזמן שהאינטרס הלאומי מחייב

שהפוחות המלכדים והצנטריפוגליים יהיו חזקים מן הכוחות המפצלים והצנטרי-פטליים. בדרך זו סופג הילד יותר את הווייתם של הוריו ולא את ההשפעות שצריכות היו לנצח בקרבו מפוח החינוך וההוראה שהוא מקבל. ואם, בהגיעו לבגרות, נשאר התלמיד בן־הפזורה יותר מאשר בן־הארץ, עתיד הוא להחדיר אותן השפעות בילדי שלו, ובכך ינציח בארצנו את הקשרים ואת ההרגלים המעכבים את שעת שיחוררנו האמיתי.

זאת ועוד, שעה שחוג המשפחה ירוד מאד ברמתו, הרי הנוהג הנקוט כיום נעשה כמין אסון ממש בשביל הילד. בבריטניה הולך התלמיד לבית־הספר משעה 9 עד 15.30 או 16. אבל בשובו הביתה שוב הוא מצוי, דרך־כלל, באווירה תרבותית הממשיכה את השפעתו של בית־הספר. בישראל, במידה שהדברים אמורים במחציתה של האוכלוסיה לפחות — וכוונתנו לחלק האמין ביותר שבאוכלוסיה, זה המקום משפחות מרובות־ילדים ומבסס את עתיד העם — נודעת לבעיה זו חריפות כה רבה עד שכל התרשלות בפתרונה של הבעיה עלולה להיעשות פשע נגד עתידה של האומה. הסופר הצרפתי שארל פגי הצהיר כי „אבותיהן של משפחות מרובות־ילדים הם ההרפתקנים של העולם המודרני“. יש לדאוג לכך שאצלנו לא תהיה הרפתקה זו לטרגדיה.

נשוב אל ילדנו. יוצא הוא מבית־ספרו, לאחר שלמד משך ארבע שעות את לקחה של ישראל. הוא חוזר למעונו, שלגבי מחצית תושביה של ישראל פירושו שיפון של 45×30 ממ"ר שבו מתגוררות שמונה או עשר נפשות. הילד הזה לא די שהוא עתיד לספוג את השפעתה של ארץ־אבותיו אלא שמשך עשרים השעות שיישאר בביתו תהיה בידו שהות מלאה לשפוח מה שניסה המורה להקנות לו בבית־הספר. אפילו יהיה התלמיד גאון כאיינשטיין הרי, במצב הנוכחי, לא יוכל למצוא במעונו את התנאים הדרושים ללימוד. אחרי צאתו מבית־הספר ישוטט ברחובות המושב שלו עם חבריו הקטנים, ומשך שאר שעות היום תהיה לו שהות לשכוח מה שביקשו ללמדו. חוק פיזיולוגי הוא שהפעוט שוכח בתוך דקות־מספר מה שאירע לו. הזכרון אינו מתחזק אלא בהדרגה. אך נוסף על כך צריך הוא למצוא את התנאים המאפשרים לזכרון לפעול. מחמת עדיפותן של השפעות המשפחה על השפעות בית־הספר נשארים רוב התלמידים הישראלים כלואים במצב טרגי באמת, שבקרב ציבור המורים ובציבור בכללו הוא מחזק את הדעה שהילדים שמוצאם מן הארצות המוסלמיות אינם מוכשרים ללמוד ולהתקדם בשטח האינטלקטואלי.

אירע אפילו שיהיה מורה מחלק את כיתתו לשנים: מצד אחד, התלמידים שמוצאם מארצות מוסלמיות, ומצד שני התלמידים ממוצא אירופי. אין צריך לומר שמשדר־החינוך־והתרבות לא סמך ידו על שגגה זו. אף־על־פי־כן השערוריה קיימת, ונוספת עליה השערוריה התרבותית המתבטאת כיום בהקלת הגישה לחינוך התיכון לילדים יוצאי ארצות מוסלמיות על־ידי הענקת „נקודות“ נוספות — כמו שעושים במוצאי־סוסים מתוך התחשבות בחולשותיהם של המתחרים.

כשבא אדם וטוען שאת הנקודות הנוספות האלו מעניקים ל„עדות המזרח“ בצורה

שקטה מאד, אין בכך אלא כדי להחמיר את השערוריה על-ידי הטלת חשד בכל תלמיד שמוצאו מארץ מוסלמית ועל-ידי טיפוח המשפט-הקדום שפל שנולד בארץ מוסלמית הוא נחות לעומת יוצאי-אירופה.

הפליה זו לטובתם של ילדים מארצות מוסלמיות היא רעל הנמסך בנפש האומה. כל מי שדעתו נשמעת חייב לשאת קולו ולהתריע על כך כדי להציל את העם מקלקלה זו. אנשים שלמדו להכיר את הבעיות האלו מחוץ לארץ הזאת יודעים כי ביערות החשוכים ביותר של אפריקה השחורה, מקום שלבנים נפגשים על ספסלי-הלימודים עם צאצאיהם של אוכלי-אדם, מעולם לא הרשו הצרפתים, הבלגים או ההולנדים (ובפרט לא הפורטוגלים) מנהגי הפליה מעין אלה, המנוגדים לעקרונות היסודיים ביותר של החינוך ושל התרבות ההומניסטית.

אם יש חולשות, יש להמציא להן תקנה. אבל חולשות אלו לא בנפש התלמידים הן קיימות אלא בתנאי החיים המשפחתיים. אם רצוננו לעשות לקידום אחדותה של האומה, הרי יש לכך מרפא אחד בלבד, שיטה אחת בלבד: חיזוק השפעתו של בית-הספר בחיי התלמידים.

זהו פרדוקס שצריך להדגישו: ישראל היא ארץ שיש לה צורך יסודי ביותר בהגברת החינוך היסודי. בה גם אירגונו של החינוך היסודי הוא רופף ביותר. אם נטול את הדוגמה הצרפתית, המוכרת היטב לכותב השורות האלו, הרי שם נמצא התלמיד כל היום תחת השפעתו של בית-הספר. הוא שוהה בו משעה 8 עד 11.30 ומ-13 עד 16. סופו של היום נתון להכנת שיעורים תחת השגחה משעה 17 עד 19. בשעת ההפסקות בין הלימודים מקבל הילד תזונה, ברוב המקרים. אם הוא חוזר למעונו הריהו מביא עמו את אוירת בית-הספר, ושעה שיש צורך בדבר הוא נעשה מחנכם של הוריו.

מובן מאליו, השעות הנוספות שאותן הוא מבלה במסגרת בית-הספר מוקדשות לעיסוקי-לוואי, שתכליתם שלא להכביד על הילד בתכנית-לימודים עמוסה מדי. השעות הנוספות האלו מוקדשות להתעמלות, ספורט, ציור, משחקים, המוסיפים על חינוכו של הילד תרבות לאמיתיה, שתעשהו איש בריא ומאוון.

דיברנו על תזונה. אפילו יהיה התלמיד גאון, לא יגיע לשום תוצאות אם לא תהיה תזונתו טובה. הפתגם הצרפתי, "בטן רעבה אין לה אזניים", יש לקבלו כאן כלשונו. בדרומה של מארוקו נודמן לי לעמוד על המקרה הבא: בית-ספר אחד של חברת כלי-ישראל-החברים, שנוסד ב-1925, לא הגיע למעשה לשום תוצאות עד לשנת 1945. בתוך עשרים שנה לא זכה בית הספר להשיג לתלמידיו אלא אחת-עשרה תעודות-גמר של החינוך היסודי; ואף אחד מאחד-עשר התלמידים שעברו את הסף הזה לא יצא מגדר בינוניות. הם חזרו כולם ל"מלאח" ולאורח-חיינו, והתקופה שעשו בבית-הספר לא הותירה בהם את רישומה כלל. ב-1945 מצאה ידה של חברת כ"ח לפתוח בבית-ספר זה מסעדה שבה מצאו להם הילדים אוכל-נפש, וכמו בדרך-פלא השתנה המצב מן הקצה אל הקצה.

הפרורמה הראשונה שהממשלה היתה צריכה לעשותה והאומה היתה צריכה לדרשה

היא, אפוא, הרחבת המסעדות האלו בכל בתי-ספר. כיום נזונים 120,000 תלמידים בבתי-הספר היסודיים בישראל. אין זה מספר מספיק. אין זה מספיק לא באיכות ולא בכמות. מן הדין הוא שכל הבא לבית-הספר ימצא שם אוכל לנפשו, ואוכל טוב — אם רוצים אנו להיות לעם ביום מן הימים. גוסף על כך יש להאריך את שעות הלימודים בכל יום ואת תקופת הלימודים בכללה. השיטה הצרפתית, שהשיגה תוצאות מרעישות בארצות נחשלות ואשר בצרפת הצליחה לעצב עם המשתבח בהיותו אחד העמים ה"מחונכים" ביותר בעולם, אין צורך לחקותה דווקא אך אפשר להתאימה לצרכים הישראליים: הארכת משך הלימודים בכל יום, כדי שיוכל הילד להישאר כמעט כל היום כולו במסגרת בית-הספר, ועם זאת גם הארכת מחזור הלימודים היסודיים. כיום הילד לומד בבית-הספר עד גיל שנים-עשרה; מן הדין היה שילמד בו עד גיל חמש-עשרה, ואת שלוש השנים האחרונות ראוי יהיה לנצל על-מנת להכשיר את הילד לעתידו כאיש באנשים.

*

יש עוד בעיה הצריכה לתשומת-לב מעמיקה יותר: חינוכו ותרבותו של עם כדוגמת העם הישראלי מצריכים עמידה עירנית ביותר על המשמר, אם נביא בחשבון את העובדה שהעם הזה מורכב שבטים יוצאי-מזרח ושבטים יוצאי-מערב. רחוק הוא המזרח מן המערב. מחשבתו של המזרח? אינה מתנהלת באותם אפיקים כזו של המערב; האחת היא מוחשית, סינתטית, אינטואיטיבית; השניה מופשטת, נתחנית, עיונית. האחד חושב בתמונות; השני במושגים. רבת-משמעות היא העובדה שהקתולים, למשל, העלו חרס בכל נסיונותיהם לתרגם את תומאס איש-אקווינה לאינו לשון מזרחית. הרוח המזרחית אינה מעכלת את ההפשטה. באורח ספונטאני היא נוטה להתבוננות. המקור החמור ביותר למבוכה המורגשת בתחום התרבות בישראל טמון בעובדה זו: המחנכים אינם מתחשבים די-הצורך בטבעם זה הכפול של התלמידים אשר נכחם. אין האחד נעלה על משנהו. אין לנו כאן ענין בעליונות המזרח על המערב או בזו של המערב על המזרח, אלא בשוני של טבעים שהדורות העתידיים לקום בישראל יצרכו להתגבר עליו. יישוב הסתירה הזאת יביא בלי ספק לידי התגלות תעודתה האמיתית של ישראל כמתוחכת בין מזרח למערב.

ארגונו הנוכחי של החינוך כלום אין בו ממילא משום ערובה לנצחון המערב על המזרח? כלום אין הוא מקל יתר על המידה על הערכים המערביים המובהקים? כלום אין הוא ממעיט בערך האוצרות שהם נחלת המזרח? וכלום אין הוא מעכב את פריחתה של הארץ הזאת על-ידי שהוא גוזל ממנה את אחד מאוצרותיה הוודאיים ביותר? כלום אין אנו נפתים לשכוח שהתנ"ך הוא ספר מזרחי, יצירה אסיאתית, שמית, מוחשית, המעמידה את החזון בפסגת הערכים?

עובדה אחת מחמירה את הסתירות והניגודים האפשריים, והיא עובדת התנוונותן של ארצות המזרח במאות האחרונות. היהודים יוצאי ארצות האלו נאחזו בצור נחלת-מורשתם כדי שלא להיסחף בהתנוונות הזאת. כיום הם מגיעים לישראל כפליטיהן של ארצות נחשלות. יש לעזור להם בצורה ממשית לחזור ולהיחלץ מן

ההתנוונות הזאת, שאין הם אחראים לה, כדי שיוכלו להביא לישראל את מנחת כשרונם. תנהיגנא ישראל כולה לפחות במידת הענווה כלפי המזרח!

כאן אנו נוגעים בבעיה שפתרונה יבטיח עתיד תרבותי לאומה הישראלית. שיטת המלגות, ששררה בעשר השנים האחרונות, דומה שאינה הולמת את צרכי העם בישראל. הסכומים המוקצבים מטרתם להקל על מספר מסוים של תלמידים להיכנס לבתי-הספר התיכוניים והגבוהים, מבלי לדאוג כלל לקיומם. למעשה מקילה שיטה זו על מספר מסוים של תלמידים שממילא הם כבר מושרשים היטב בארץ, מבלי ליצור עילית בקרב כל שכבות האוכלוסיה. וכאן אפשר להבחין בפרדוקס הבא: שיטת המלגות הנוכחית, תחת שתיצור עילית, הריהי מכבידה על תלמידים מן המעמדות העניים הנמשכים אל ההרפתקה שמציעים לפנייהם. הם נרשמים לאוניברסיטה, הפותחת לפנייהם את דלתה קמעה, אבל תחת שילמדו מחוייבים הם לעבוד בפרך כדי שלא למות ברעב. הואיל ועניייהעניים בארץ הזאת הם חדשים שמקרוב באו אליה, והואיל והם מגיעים מכל ארצות האסלאם, הרי שוב רבים מאשרים לעצמם את האגדה שהיהודים יוצאי הארצות המוסלמיות אינם מסוגלים להשלים את מעגל-הלימודים. שוב, ואנו חוזרים על כך בתוקף, לא היסוד הטעון בילול הוא המכויב אלא השיטות הנקוטות על-ידי היסוד המבולל.

ראש-הממשלה, מר בן-גוריון, הבטיח בהקדם האפשרי חינוך תיכון וחינוך גבוה חינם. זהו שלב נחוץ, שחשיבותו נהירה לכל; אבל אין זה שלב מספיק. לאמיתו של דבר אין די בכך שיפתחו קמעה את דלת האוניברסיטה; יש לפתוח את דלתותיה לרווחה על-ידי פיתור התלמיד מכל דאגה חמרית. המלגה לא די שתהיה כמין נדבה שנותנים לילד כדי לכבדו במקום קטן וצנוע באיזה בית-ספר אלא כמין מקדמה, כמין השקעה, שהאומה מסכימה להשקיעה תוך בטחון שתקבל את פרי השקעתה.

כדי שלא תרד ההשקעה הזאת לטמיון, צריכה היא לאפשר לתלמיד להצליח בלימודיו, כלומר: לפטור אותו מדאגת הפרנסה בתוקפת לימודיו. וכאן הבה נראה שוב, למשל, את המתרחש בצרפת: החינוך היסודי, התיכון והגבוה ניתן שם חינם. המלגה היא מקדמה שהמדינה נותנת לתלמידים הראויים לה, למען יוכלו לתת לאומה את מיטב הכוחות הספונים בהם.

כדי להמחיש את הרעיונות, וכדי להדגיש איזו חשיבות מיחסת האומה הצרפתית לבעיה זו, די לנו אם נציין שב-1959 חילק מיניסטרוון-החינוך-הלאומי בצרפת 515,000 מלגות בסכום כולל ששיעורו 412,175,000 ל"י. מלגות אלו כך הן מתחלקות:

- (1) חינוך גבוה: 34,700 מלגות של 1,000 ל"י;
- (2) חינוך תיכון: 173,000 מלגות של 250 ל"י;
- (3) חינוך יסודי משלים: 126,000 מלגות של 150 ל"י;

(4) חינוך טכני: 181.300 מלגות של 250 ל"י.

יש להבין את המספרים האלה מתוך התחשבות בעובדה שהחינוך היסודי, התיכון, הגבוה והטכני ניתנים חינם בצרפת, כפי שאמרנו. הכסף שנותנת המדינה לתלמיד או לסטודנט נועד אפוא, כולו, להבטחת קיומו או שהוא בא לסייע למשפחתו לכלכלו.

נקבנו את מספר המלגות שמחלק מיניסטרוֹן־החינוך־הלאומי בצרפת. אבל המיניסטריון איננו היחיד הפועל בכיוון זה. השלטונות המחוזיים, מועצות הערים והכפרים, גם להם יש תקציב נכבד שנועד לסייע, בדרג המחוזי או העירוני, לילדים הראויים לכך להמשיך בלימודיהם. נוסף על כך הרי הרבה והרבה ארגוני־צדקה, איגודי חיילים משוחררים, איגודי התלמידים, הכנסיות וכן חברות מכל הסוגים יש להם תקציבים שמטרתם לסייע לתלמידים להשתלם בלימודיהם. יש מספר רב של מוסדות מיוחדים־לדבר המקבלים עליהם לשאת בכל הוצאות מחייתו ותלמודו של תלמיד המועיד עצמו לאומנות או למשלח־יד מסוים, בפרט בתחום החינוך הגבוה המקצועי. הכל מכירים את ה"אקול פוליטכניק", את ה"אקול נורמל סופריור", את בתי־הספר של הצי, את בתי־הספר הימיים הגבוהים, שיצא להם שם בעולם כולו. "מוסד־טיאָר" דואג לתלמידים המכשירים את עצמם להורות בפקולטאות למשפטים. אין מספר למלגות שנותנות אגודות פרטיות לסטודנטים המתפשרים לקריירה זו או אחרת. נוסף על כך קבעה המדינה עצמה זכויות־יתר לשני סוגים של מתמחים שצרפת מחשיבה אותם במיוחד:

- 1) העתידים להיות מורים, מדריכים או פרופסורים: החל משנתם הראשונה ב"אקול נורמל" הם משמשים פקידים־מתלמידים ומקבלים שכר בהתאם לזה. אותן הקלות ניתנות לצעירים המכשירים עצמם לשמש בהוראת התעמלות, נגינה, ציור וכו'.
- 2) אנשי־המדע: מספר רב של מלגות נועד לסטודנטים הלומדים להשגת תואר־במדעים, ושיעורה של מלגה זו מגיע עד 2.000 ל"י.

אנשי־מדע ומורים זוכים להקלות המכוונות לעודד את כניסתם ללימודים. מלבד מערכת המלגות כדאי יהיה להקים גם רשת של פנימיות אשר תאפשר לילדי הכפר לעסוק בלימודיהם מתוך סיכויים שווים לאלה של ילדי העיר, ואשר תתן לכל מסגרת־לימודים שתאפשר לנפש הילד להימלט מן ההשפעות המשפחתיות ולהתרומם לקראת פסגות התרבות. אל לנו לשכוח שהעיליתות הרוחניות העליונות הקמות באירופה הן על הרוב פנימיות, ובנקודה זו לא למותר הוא להזכיר כי יורש־העצר האנגלי עצמו מתחנך בפנימיה. כדאי לשאוף לכך שיימצא בישראל המשך לנסיון שעושה חברה כ"ת, למשל, בגימנסיה שלה בתל־אביב, שבה הקימה גם פנימיה.

*

לשעבר מניחים היו את עידודן של עיליתות רוחניות עליונות ליזמתו של הנדבן הפרטי. כך אפוא מוצאים אנו שבימי־הביניים חלה הפריחה האינטלקטואלית היחידה

בקרב היהודים בספרד המוסלמית, שעה שהשיגשוג הכלכלי שנתאפשר על-ידי הקמתה של קיסרות מוסלמית, שהשתרעה מן הפירינאים ועד הודו, הקלה על התהוותה של בורגנות יהודית עשירה שנטתה חסד למשכילים. הודות לבורגנות הזאת הוקמו בתי-ספר מקיירואן עד סאראגוסה והודות לה קמו הפילוסופים, הפייסנים, המדקדקים וכו' שהעשירו משך תקופה זו את מורשת בית-הכנסת. הרנסנס באיטליה ובצרפת הוא במידה רבה פועל-יוצא מאותו תהליך. ראוי גם ראוי לומר שיפה רווחה לפיתוחה של תרבות גבוהה, ואין צריך לומר שעשירות יפה לה. סוף-סוף, כדי שתפעל הרוח מתוך חירות, צריכה היא להיות פטורה מתביעות החומר.

להשלמת התמונה של המצב השורר בצרפת יש להדגיש שקיים מרכז-לאומי למחקר-המדעי, המעודד את שיגשוגה הרוחני המדעי של האומה על-ידי חלוקת אלפי מלגות לחוקרים המתמחים בכל שטחי הדעת וההשכלה. לפיכך יש להכפיל פייכמה את מספר 515,000 המלגות המחולקות בצרפת, אם רצוננו לאמוד אל-נכון את המאמץ שעושה האומה הצרפתית, בעלת מורשת דורות רבים של תרבות וחינוך.

לא תקומנה לנו בישראל עיליתות רוחניות גבוהות אם לא נבין שעלינו לעשות מאמץ מתאים למען נהיה ראויים להן. ודאי, ידוע לי שהאומה הצרפתית עשירה יותר מישראל; שבניה מרובים פיעשרים מיושבי הארץ הזאת. אך לעומת זאת הרי צרכינו בשטח זה גדולים פייכמה הואיל ומחצית אוכלוסינו הם יוצאי ארצות נחשלות ושומה על המחצית הזאת להקים לה עיליתות רוחניות וטכניות משלה. הצורך הזה גדול אצלנו פייכמה מאחר שהיזמה הפרטית אינה מסייעת במאומה להתהוותן של העיליתות שאנו זקוקים להן. מצד שני, מצבה של האומה מחייב מדיניות של שכר נמוך, וכדי שלא תהיינה לדבר תוצאות הרוח-שואה לגבי עתידה של הארץ, יש כאן צורך בעזרה כפולה-ומכופלת לתלמידים הראויים לתמיכה. הנתונים העובדתיים הנוגעים לצרפת, שנותחו למעלה, בתירגומם לתנאי הארץ הזאת, מאפשרים לנו להסיק את המסקנה שיהיה צורך בתכנונה של תכנית-מיוצר על פי הקווים הבאים:

חינוך גבוה: 2,000 מלגות של 1,000 ל"י;

חינוך תיכון: 1,000 מלגות של 250 ל"י;

חינוך יסודי: 15,000 מלגות של 150 ל"י;

חינוך טכני: 15,000 מלגות של 250 ל"י.

אל נאמר כי תיקונים אלה, שהממשלה מתעתדת להנהיגם, כמדומה, עולים ביוקר; עלינו לתת אל לבנו שלא יהיה עתיד לישראל אם לא תהיינה דרכי תרבותה סלולות. ההוצאות הדרושות לנורמליזציה של החינוך והתרבות בארץ הזאת יש לראות בהן צורך חיוני ולא מותרות או הוצאות-סרק. עתידה של ישראל יהיה תלוי במספרם ובאיכותם של בני העילית שלה.